Олег Журба

ПРОБЛЕМИ ІСТОРІОГРАФІЧНОГО РАЙОНУВАННЯ ТА ПОШУКИ РЕГІОНАЛЬНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

Мені вже неодноразово доводилося висловлюватися щодо питань регіональної історіографії[1] і навіть захищати з цього приводу дисертацію[2], яка перетворилася на справжню битву за право використовувати регіональні підходи до вивчення і презентації вітчизняного історіописання взагалі та, зокрема, того його періоду, що обіймає другу половину XVIII — першу половину XIX ст.

Здавалося б, ну які тут дискусії? Нікому не треба доводити, що будь-який достатньо великий цілісний територіальний об'єкт

---

[1] *Журба О. І.* Формування російської регіональної історіографії Криму у творчості архієпископа Гавриїла Розанова // Библиотечное дело и краеведение. — К., Симферополь, 2000. — Вып. 2. — С. 40–58; *Він же.* Регіональні особливості образу козака в українській антикварній історіографії // Сіверянський літопис. — 2001. — № 6. — С. 59 — 62; *Журба О. І.* До питання про історіографічну самоідентифікацію південноукраїнських істориків XIX ст. // Гуманітарний журнал. — 2001. — № 1–2. — С. 31–37; *Він же.* Михайло Єгорович Марков: росіянин на полі малоросійської історіографії початку XIX століття // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. — Д., 2001. — Вип. 2. — С. 65–96; *Він же.* Становлення української археографії: люди, ідеї інституції. — Д., 2003. — 316 с.; *Журба О. І.* Перше історичне дослідження у Катеринославі: матеріали до історії формування субрегіонального історіографічного середовища // Південна Україна XVIII–XIX століття. — Запоріжжя, 2003. — Випуск 7. — С. 266–270.; *Він же.* Регіональне і загальне в українському історіописанні кінця XVIII — першій половині XIX ст. // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна: Історія України. — 2003. — Вип. 6. — С. 42–47; *Він же.* Духовно-культурна ситуація на Лівобережній Україні другої половини XVIII — першої половини XIX століття і розвиток місцевих історичних студій // Історія і особистість історика: Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. — Д., 2004. — С. 218 — 240; *Він же.* Теоретичні проблеми української археографії // Модерна Україна. — 2005. — № 9. — С. 152–172; *Він же.* «Неісторіографічне» в формуванні регіональної історіографії Слобожанщини // Харківський історіографічний збірник. — Х., 2006. — Вип. 8. — С. 142–154; *Він же.* Польське українофільство у формуванні українського духовно-культурного простору // Наддніпрянська Україна: історичні процеси, події, постаті. — Д., 2006. — Вип. 4. — С. 71 — 76; *Він же.* Григорій Андрійович Полетика і початок вітчизняного наукового історіописання // Микола Павлович Ковальський. Ad gloriam... Ad honores... Ad memorandum... / За ред. Г. К. Швидько. — Д., 2007. (буде опублікований у лютому 2008 р.).

[2] *Журба О. І.* Становлення української історіографії та історіографічний процес другої половини XVIII — першої половини XIX століття: Автореф. дис. ... докт. істор. наук. — Д., 2004. — 36 с.

© Регіональна історія України. Збірник наукових статей. Випуск 2. — С. 47–58 © Олег Журба, 2008

має шанси складатися з окремих частин, які, незважаючи на спільні характеристики, цементуючи ціле, все ж таки настільки суттєво відрізняються, що не можуть вважатися тотожними один одному, а, значить, мають право не лише на власне ім'я, а й на власну, відмінну від загальної, історію, розмисли про яку, описування якої можуть претендувати на номінацію «місцева, регіональна історія». В цьому розумінні, витоки традицій українського регіонального історіописання значно старші за другу половину XVIII ст., як здається деякім фахівцям. Гадаю, їх впевнено можна відносити щонайменше до часів складання Київського та Галицького літописів, а можливо й до більш ранніх періодів*.

Так само, й не лише для фахівців, нагадування про програми поземельного вивчення історії України В. Б. Антоновича або порайонного дослідження М. С. Грушевського як споконвічно властиві українській історіографії традиції здаються зайвими. Тобто говорити про нелегітимність «регіонального» в українському історіописанні не доводиться.

Нарешті, власну історію мають вже і рефлексії над феноменом «регіонального» в історіописанні України. Започатковане на вітчизняному ґрунті дніпропетровською конференцією вже далекого 1995 р.[3], його сучасне теоретичне осмислення, на мій погляд, найбільш цікаво представлене працями Я. В. Верменич[4], І. І. Колесник[5], Т. М. Попової[6], Є. А.Чернова[7].

Проте, не зважаючи на очевидне, вважаю, що нові розвороти в полеміці щодо «регіональної історіографії» мають свій пізнавальний і дидактичний потенціал. І не стільки тому, що вони через

---

* Спираючись на традиційні підходи вітчизняної регіоналістики до історіографії, можна сміливо відправлятися на пошуки слідів ранньоукраїнського регіонального історіописання, представленого набутками слов'янських союзів племен, не забуваючи при цьому, що полянська історіографія, поряд з улічською, тіверецькою, волинянською, дулібською та білохорватською є надбанням нашої, а, скажімо, вятичська, — не нашої історіографії.

[3] Регіональне і загальне в історії: Тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (Листопад 1995 р.). — Д., 1995 — 328 с.

[4] *Верменич Я. В.* Теоретико-методологічні проблеми історичної регіоналістики в Україні. — К., 2003. — 519 с.

[5] *Колесник І. І.* Регіональна історія та регіональна історіографія // Регіональне і загальне в історії... — С. 178 — 180; *Колесник І. І.* «Регіональне» як чинник формування української історіографії // Записки исторического факультета / Одесский государственный университет. — О., 1995. — Вып.1. — С. 66–80.

[6] *Попова Т. Н.* Историографический процесс в региональном измерении (теоретический аспект) // VIII Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». — К., 1997. — Ч. 1. — С. 199–200.

[7] *Чернов Е. А.* Региональная история: опыт теоретической интерпретации // Харківський історіографічний збірник. — 2006. — Вип. 8. — С. 38–48.

виділення і тотальне вивчення «локального історіографічного» здатні стимулювати глибше і детальніше розуміння структури і механізмів функціонування глобальних історіографічних об'єктів*, скільки через те, що дозволяють застосувати нову оптику у вивченні процесу історіографічного пізнання, переглянути стару модель репрезентації українського історіописання другої половини XVIII – першої половини XIX ст., яка, народившись на початку XX ст., завдяки умілим рукам косметологів-історіографів, успішно функціонує й досі. Через брак часу, який поглинала постійна зайнятість проблемами збереження і прикрашання столітньої давнини конструкцій, питання рефлексії щодо вироблення і обґрунтування принципів і процедур історіографічного районування не встигли потрапити до переліку нагальних і значимих.

На початку дисциплінарної історії української історіографії як історії історичної науки, що нараховує лише трохи більше ста років, утворився певний канон, в полоні якого історія вітчизняного історіописання в цілому перебуває й досі. Набір проблем, персонажів, ідейних та наукових підходів, прийомів дослідження історіографічного процесу другої половини XVIII — першої половини XIX ст., створений тоді, залишається майже незмінним. Незмінним настільки, що нерідко сучасні дослідники цілком щиро вважають джерелами своїх творів не праці істориків другої половини XVIII — першої половини XIX ст., а твори батьків-засновників української історіографії О. М. Лазаревського, М. П. Василенка, М. С. та О. С. Грушевських, Д. І. Дорошенка. Тому не дивно, що найменший рух вбік від канону, найменший сумнів у справжності «ікони» нерідко й сьогодні сприймається «охоронцями святинь» як зазіхання на сакральне.

При всіх нюансах та розбіжностях первісний образ українського історіописання мав щонайменше два обличчя. Перше, що було репрезентоване О. М. Лазаревським і, почасти, М. П. Василенком, назвемо «малоросійським», бо дослідження зосереджувалися на історії історичного пізнання на території колишньої Гетьманщини представниками саме малоросійської еліти. Дослідники, ідучи за текстовим матеріалом, прислухаючись до суспільних настроїв тодішньої освіченої публіки, фактично поставили проблеми специфіки індивідуальної та колективної самоідентифікації малоросійського соціуму, особливостей малоросійського менталітету, його відображення в місцевому історіописанні. Мало схвильовані суспільно-політичними наслідками своїх студій, згадані історики, наскільки можливо, дистанціювалися від проблеми значення і наслідків творчості своїх героїв для наступних

* Це проект ще довго буде залишатися серед актуальних, але, судячи з усього, на сьогодні майже недосяжним у досліджені історії вітчизняного історичного пізнання-знання.

духовно-культурних та історіографічних процесів. В контексті нашої теми можна стверджувати, що цими працями започатковувалося вивчення малоросійського історіописання.

Інше обличчя українського історичного пізнання другої половини XVIII — першої половини XIX ст. найяскравіше репрезентоване М. С. Грушевським та Д. І. Дорошенком. Маючи під рукою той самий джерельний матеріал, що і їх колеги, вони створили зовсім новий образ, образ модерної національної української історіографії.

Не претендуючи на докладну реконструкцію процесу, зазначу, що в інтелектуальних баталіях XX ст. «малоросійського» та «українського» образу історіописання впевнену гору взяв останній. Це насамперед пов'язане з гостротою і невирішеністю в цьому столітті завдань суспільно-політичного характеру, для розв'язання яких залучалися не лише військові підрозділи, державні машини, політичні структури, а й численні загони істориків, які і на страх, і на совість обслуговували ці завдання.

Тому в українських історіографічних меганаративах, які найчастіше виконані в жанрі підручників або докторських дисертацій, абсолютно домінує емансипаторський образ вітчизняної історіографії, тобто образ поневоленого історіописання, яке звільняється від гноблення, заборон, переслідувань, насамперед з боку «російського» (центральної та регіональної влади, колег по «цеху», суспільних настроїв, преси, наукових побудов), відвойовує українську історіографічну територію від «незаконного» захоплення її польською історичною наукою.

Однією з рис домінуючого образу українського історіописання є уявлення про його безперервність, лінеарність та єдність. Українська наукова історіографія, немовби, не народжувалася під час формування модерного образу «українського», а, не знаючи розривів, передавала естафету від історичних вправ Київської Русі до теперішнього часу, не змінюючи свого самодостатнього власне українського національного обличчя. Проте, як це не парадоксально, прихильники «цілісності» українського історіографічного процесу від М. С. Грушевського і до сучасних авторів[8], репрезентуючи його щонайменше від середини XVII і до середини XIX ст., демонструють відчайдушний, правда, надзвичайно незбалансований стихійний регіоналізм. Вони, зосереджуючись переважно на історіописанні Малоросії, соромляться використовувати історико-географічну та історико-політичну

[8] Маю, насамперед, на увазі праці: *Кравченко В. В.* Нариси з української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII — середина XIX ст). — Х., 1996. — С. 79; *Колесник І. І.* Українська історіографія (XVIII — початок XX століття): Навчальний посібник. — К.: Генеза, 2000. — 256 с.; *Коцур В. П., Коцур А. П.* Історіографія історії України: Курс лекцій. — Чернівці, 1999. — 520 с.; *Калакура Я. С.* Українська історіографія: Курс лекцій. — К.: Генеза, 2004. — 496 с.

термінологію, що не вкладається в схеми, вироблені М. С. Грушевським, чи то лякаючись організаційних висновків, чи то поспішаючи демонструвати політичну лояльність та громадську свідомість, чи то просто не замислюючись над змістом вживаних понять, віддаючись комфортності плину історіографічної інерції, повсюдно ототожнюючи «малоросійське» історіописання з «українським».

Опонуючи такому образу, я запропонував іншу концепцію розвитку українського історіописання зазначеного часу. Вона спирається на регіональні підходи і представляє процес становлення, консолідації та націофікації регіонального українського історіописання.

Становлення української національної історичної науки представлене як формування в межах регіональних варіантів загальноімперського історіописання таких ідейних, проблемно-тематичних, організаційних елементів, які в поєднанні з інтелектуальними настановами Романтизму розпочали виокремлювати на традиційному просвітницькому полі російської історичної науки, імперської наднаціональної культури в цілому нові модерні націоналістичні історіографічні ієрархії. Саме в цьому контексті історії регіонів розпочали переосмислюватися, ставати «будівельним матеріалом» для писання історії народу-етносу. В результаті утворювався новий тип історичної самосвідомості, в рамках якої традиційні регіональні історії змушені були «відправлятись шукати» своє нове місце в численних нових історіографічних ієрархіях, одна з яких з другої половини 1830-х рр. в ембріональному вигляді стала віддалено нагадувати таке інтелектуальне явище як українська національна історіографія.

Вирішення задач репрезентації нового регіонального підходу вимагало й певного термінологічного інструментарію. Терміни «малоросійське», «слобідське», «новоросійське», «правобережне» історіописання були покликані адекватно відобразити регіональні специфіки пізнання історії в другій половині XVIII — першій половині XIX ст. в окремих українських регіонах, коли його творці ідентифікували себе і минуле рідних країв, насамперед, в категоріях адміністративно-територіального станового патріотизму. Збірним терміном для охоплення цих історіографічних сегментів стало поняття «українська регіональна (провінційна) історіографія (або історіописання)». Співвідношення ж термінів «українська історіографія» (або «українська національна історіографія») та «українська регіональна історіографія» виявилося таке, як явища, що сформувалося, хоча б у вигляді проекту, до явища, що було його попередником та підґрунтям.

Внаслідок такої дослідницької процедури зникала звична цілісність і безперервність українського історіографічного

процесу в цілому, та другої половини XVIII — першої половини XIX ст. зокрема. В такому випадку формування української національної історіографії уявлялося, якщо спрощувати, вже не у вигляді поступової еволюції, хай не досить зрілого, але, безсумнівно і завжди «українського» історіописання, а як процес асинхронного розвитку регіональних історіографічних ареалів. Тому становлення «українського історіописання», на основі численних регіональних (або «провінційних») варіантів потребувало власного понятійного позначення. На мій погляд, термін «націофікація» в розумінні «консолідації», «уніфікації» регіональних різновидів самоідентифікації до національної свідомості був здатен виконувати цю роль.

У цьому зв'язку мушу наголосити, що не треба забувати, що навіть для українського інтелектуального життя та суспільного руху з середини XIX ст. і аж до революційних подій початку XX ст. ключовим залишалося завдання утвердження не тільки в масах, а насамперед в освічених колах не лише, а точніше, не стільки сепаратних тенденцій відносно, в широкому розумінні «російського» та «польського», скільки подолання окремих регіональних самосвідомостей, формування, «ліплення» на їх основі образу єдиної української етнічної території, єдиної етнічної культури, в тому числі єдиного минулого, сучасного і майбутнього, тобто завдання вилучення місцевого регіонального самоусвідомлення з ієрархій «загальноросійського» і включення їх до структур «загальноукраїнського». Зверну увагу на те, що навіть на початку XXI ст. в умовах державного життя України з його колосальними комунікативними можливостями це завдання продовжує зберігати суттєву актуальність. Що ж до другої половини XVIII — першої половини XIX ст., то вести мову про «українську» історіографію як інтелектуальний продукт можна лише як про міфічний, потенційний, але зовсім не як про реальний проект.

Іще одним дражливим місцем моєї конструкції стало мирне розташування українського регіонального історіописання у лоні російської імперської історіографії. Для описання ж ґенези національної української історіографії як процесу «націофікації» і «консолідації» регіональних історичних самоідентифікацій в межах образу спільного «українського» минулого, що оформлювався у головах невеликої купки інтелектуалів лише з другої половини 30-х рр. XIX ст., а значить ставив під сумнів уявлення про розташування місцевої історії виключно в лоні імперського минулого, виникла потреба ще в одному термінологічному інструментарії. На мою думку, концепти «ієрархії регіонально-історіографічних кіл» та/або «ієрархії історіографічного простору» мають достатній пізнавальний потенціал, хоча б для того, щоб викликати дискусію, замислитися над необхідністю перегляду лінійних схем розвитку історії української історичної

науки, по новому поглянути на використання регіональних підходів у сучасній вітчизняній історіографії.

Впевнений, що розподіл, здавалося б, цілісної історіографічної території на її сегменти вимагає рефлексії з приводу процедури історіографічного районування, її принципів і природи.

Без сумніву, природа «історіографічного районування» значно складніша і ефемерніша, ніж власне районування історичного. Специфіка ця викликана як іманентними причинами, насамперед, приналежністю «історіографічного» до мінливої сфери інтелектуального, так і наявною традицією прийомів історіографічного дослідження, яка досі не зорієнтована на вивчення історичної свідомості соціальних груп, місця «історичного» в їхніх ментальних структурах, вивчення пропозиції та попиту на історичну інформацію (тобто «історіографічного ринку»), а зосереджена, в основному, на одиничні історичні тексти дуже обмеженого кола «видатних» авторів, репертуар яких відносно другої половини XVIII — першої половини XIX ст. не оновлюється вже друге століття.

В такому випадку ми маємо справу не з масовими, а унікальними інтелектуальними явищами, що здатні породжувати сумніви, хоча б з приводу репрезентативності історіографічних джерел щодо конкретної історіографічної ситуації. Саме через це із завданням чітко і беззастережно окреслити територію історіографічного регіону може впоратися лише наївний початківець, бо «історіографічне» в цьому випадку не територіальне, а осередкове, позначити яке можна лише крапками на карті, без можливості зафарбувати якусь ширшу географічну площу.

Окрім того, ускладненість власне українського «історіографічного районування» визначена проблемністю однозначного районування власне «історичного», яке відзначалося нестабільністю, мінливістю, непогамовністю адміністративно-політичної, демографічної, культурно-релігійної, геополітичної, соціально-господарчої, нарешті освітньо-мовної ситуації на етнічно-українських землях. Стабільними в часі залишалися лише клімат і ландшафти. Тому навіть адміністративні контури «Новоросії» середини XVIII ст. значно відрізнялися від її ж контурів середини XIX ст., під «Малоросією» розуміли зовсім не одні й ті ж обшири в другій половини XVII, у XVIII і у XIX ст., кордони «України» окреслювали зовсім по різному у XVIII і першій половині XIX ст. Протягом означеного часу колосальні міграційні процеси зривали з місць мільйони людей, які переносили на нові території, окрім майна і виробничих навиків, свої місцеві, в тому числі й історичні, уявлення.

Іще одна складність виникає тому, що через особисту мобільність «представників історіографічного» результати «історіографічного районування» мають зовсім не багато шансів

точно співпасти з результатами районування історичного, не зважаючи на те, що породжено і стало невід'ємною складовою духовно-культурного простору певного регіону*.

І нарешті, складність процедури історіографічного районування — в інтелектуальному полоні українських авторів, яким з різних причин доволі важко бути вільними від потужної історіографічної і корпоративної інерції, з її вимогами, обов'язками, ритуалами.

Більшість авторів, які займалися в XX–XXI ст. проблемами становлення української історичної науки, виходили a priori з існування цілісного явища «українського», в тому числі «української історіографії» як його сегментарного вияву. Для такого погляду аксіоматичним стало уявлення, що національне історіописання існувало з давніх часів, то згасаючи під тиском історичної думки метрополій, то раз у раз відроджуючись, намагаючись стати самодостатнім явищем, вириваючись з цупких обійм колоніального історичного мислення.

Я ж виходжу з того, що українська історіографія в розумінні історії вітчизняної історичної науки як явище культурно-інтелектуального порядку не могла з'явитися до народження уявлень про цілісний український народ-етнос як специфічний суб'єкт історичного процесу, тобто до того часу, коли в системі самоідентифікацій елітних груп, які виступали як виробниками, так і як споживачами історичних писань, в ієрархіях індивідуального і колективного самоусвідомлення не почала актуалізуватися модерна національно-етнічна тожсамість як одна з провідних суспільних, інтелектуальних, духовно-культурних цінностей.

Таким чином, українство не відроджувалося, а шукалося, конструювалося мислячими і письменними верствами розрізнених історичними долями «малоросій», «слобожанщин», «новоросій», «україн», «волиней» тощо. Множина у цьому переліку невипадкова. Спробуйте стосовно XVII — першої половини XIX ст. безальтернативно, однозначно, стабільно окраяти на мапі згадані регіони. Завдання з неможливих!!! Вони немовби щезають, міняючись своїми кордонами, знаходячись, як невловимі НЛО (невизначені локальні об'єкти), у постійному русі, мандрівки яких в політико-адміністративному, господарському, соціальному, мовно-культурному, демографічному, релігійному плані важко простежити навіть уважному спостерігачу. Чи не тому навіть на істфаках (не кажучи вже про школу),

* Згадаймо хоча б петербурзьких малоросів другої половини XVIII — першої половини XIX ст., редколегію «Основи» середини XIX ст., діяльність О. Бодянського, М. Костомарова, П. Куліша, особиста відсутність яких на українських теренах не була для них та їх сучасників, і ще не стала для теперішніх дослідників підставою виключення їх з малоросійського чи українського культурного простору.

курс історії України, предметом якого повинна бути вся державна територія, в кожному окремому періоді якось дивно зосереджується, а нерідко і зводиться до історії лише окремого, чи окремих регіонів. Чим визначений територіальний дисбаланс дидактичної уваги в екскурсах національного минулого? В чому особливі заслуги Гетьманщини і провина Буковини, Слобожанщини, Волині другої половини XVII — першої половини XIX ст. перед українською історією, що минуле одного регіону представлене як історія всієї України, а інші такої відзнаки іще не заслужили.

Проведений аналіз дав змогу виявити асинхронність історіографічних процесів у різних українських регіонах Російської імперії[9]. Так, найбільш «органічним», традиційним, безперервним було історіописання Малоросії. Поступова зміна стилів і методів історичних студій, власна ґрунтовна літописна традиція, що формувалася ще з другої половини XVII ст., із своєю проблематикою, набором джерел, ідейними настановами, кадровим забезпеченням, визначили провідну роль цього регіону в консолідації української національної історичної науки. Водночас процеси інституціоналізації місцевої історіографії виявилися тут не завершеними. Це пояснюється, насамперед, надзвичайно тісними зв'язками малоросійських інтелектуалів з імперськими столицями, міцною вписаністю в московсько-петербурзький, значною мірою вже достатньо інституціоналізований духовно-культурний простір, з його товариствами, журналами, великими друкарськими потужностями і, нарешті, з широким неформальним спілкуванням. У межах цих структур для малоросійських діячів були відкриті значні можливості для реалізації власних історичних та археографічних проектів, що водночас гальмувало інституціоналізацію історичних студій у Малоросії.

Значно пізніше, з початку XIX ст., не маючи глибокої традиції місцевого історіописання, «стартували» історичні студії на Слобожанщині. Це виявилося, зокрема, в тому, що слобідська історіографія оминула жанр барокового історичного оповідання та відразу почала засвоювати просвітницький науковий дискурс. Будучи тісно пов'язаними з Малоросією, слобідські дослідники, окрім вивчення місцевого минулого, активно збирали і залучали до публікації джерела з історії Лівобережної України. Інституціональні можливості історичних студій Слобожанщини вже з початку XIX ст. зайняли провідне місце серед етнічно-українських регіонів імперії: університет, наукове товариство, журнали, а пізніше альманахи виконували роль організаторів історико-наукової праці, в тому числі, в галузі публікації

[9] *Журба О. І.* Становлення української археографії та історіографічний процес другої половини XVIII — першої половини XIX ст. — Автореф. дисс... докт. істор. наук. — Д., 2004. — С. 29–30.

історичних джерел. Особливу роль у справі об'єднання творчого потенціалу українських регіонів імперії (окрім Правобережжя) у виробленні елементів спільної історичної самосвідомості відіграло існування в першій третині XIX ст. Харківського учбового округу, що включав окрім території Новоросійського та Малоросійського генерал-губернаторств, Харківської губернії також декілька великоросійських адміністративних одиниць. Водночас, не слід занадто перебільшувати вплив цього освітньо-адміністративного чинника, насамперед, через історичну нетривалість існування округу, а також тому, що він охоплював і етнічно російські губернії.

Ще пізніше, з 1830-х рр., як «виробник» історичної продукції виступила Новоросія. Її «запізнення», пов'язане із специфікою засвоєння в цьому новоприєднаному краї форм інтелектуального життя імперії, «компенсувалося» значним ступенем інституціоналізації історичної справи і виправдалося високим професійним рівнем наукової продукції місцевих істориків, яка відразу ставала надбанням не лише регіональної субкультури, а й активно включалася в загальноросійський і європейський духовний простір. Новоросійські історики «проминули» не лише бароковий, але й просвітницький і, певною мірою, романтичний науковий дискурс, відразу засвоюючи позитивістські підходи до завдань історичної праці.

Створення Київського університету та Тимчасової комісії для розгляду давніх актів знаменувало собою засвоєння історичного та археографічного простору Правобережжя представниками малоросійської історіографії. Історичні конструкції польських істориків, які розглядали ці терени як свої, примусили малоросів щиро прилучатися до антипольської позиції російських офіційних кіл та російського суспільства, до якого вони включали і себе. Таким чином, становлення українського модерного історіописання на Правобережній Україні міцно пов'язане з «малоросійською експансією» в історіографічний простір, що з того часу ставав ареною запеклих ідейно-політичних боїв. Водночас, такий механізм формування українського регіонального історіописання Правобережжя створював умови для поширення малоросійських історіографічних впливів на тлумачення історичних джерел та історичних процесів, тобто сприяв справі подолання регіоналізму і формування української національної історіографії на ґрунті традиційного малоросійського козакофільського історіописання.

Зізнаюся, що представлений у дисертації концепт «української регіональної історіографії» другої половини XVIII — першої половини XIX ст., спрямований на розгерметизацію вивчення вітчизняного історіописання, на мій погляд, вже сьогодні потребує певного переосмислення. Це пов'язано з недостатнім врахуванням мною тієї фундаментальної обставини, що образи

«свого-нашого» минулого, які фіксує, відображає, конструює, реанімує історичний письменник взагалі, а письменник-аматор зокрема і насамперед (а саме такі абсолютно переважали в той час), вони, ці образи, є похідними від самоідентифікації історика в певних політико-адміністративних, соціальних, господарських, духовно-культурних, релігійних просторових реаліях. Я оперував регіональними номінаціями як даністю, так само як мої опоненти без сумнівів використовували термін «українська історіографія».

Між тим, як мені здається зараз, ключ до проблеми історіографічного районування на сьогодні знаходиться в шухлядці з написом «тожсамість елітних груп українських регіонів» Російської та Австрійської імперій.

З одного боку, сучасна українська історіографія з перенапруженням, надуважно, але все менш продуктивно (бо нерідко напрямок руху нагадує коло) зосередилася, не в змозі відірватися, від «національного», «етнодержавотворчого», «етно-національного», конструюючи кентаврів на зразок «українського національного постмодернізму». З іншого, цілком на узбіччі залишилися питання соціальної, господарської, регіональної, мовно-культурної самоідентифікації еліти (не говорячи вже про інші, менш «говорливі» стани) етнічно-українських територій. До речі і якість вивчення власне національної самоідентифікації освічених верств навряд чи може задовольнити тих, хто не пропагує, а вивчає історію історичного пізнання як частину історії культури і самосвідомості*.

Перед нами, гадаю, складна проблема порубіжної, перехідної, множинної тожсамості елітних груп українських земель другої половини XVIII — першої половини XIX ст. в цілому, а зокрема Малоросії. Про їхню, в найширшому розумінні, культурну відкритість, мінливість, динамізм йшлося вище. Виходячи з цього, впевнений, що для характеристики самоідентифікації української еліти — аж ніяк не достатньо «теорії подвійної лояльності», яка схоластично вивчена і завчено повторюється тими, хто не хоче замислитися над складністю проблеми. А вона полягає в тому, що поряд з карколомними змінами в політичній, господарській, соціальній сферах на українських землях другої половини XVIII — першої половини XIX ст., які на очах, реально змінювали контури візуальних регіонів, що включалися як сегменти в різні самодостатні цілісності, динамічно народжувалися і визначали механізми і змісти самосвідомостей, а значить і образів «нашого минулого», віртуальні системи ідеальних цілостей. А тому в зазначений час існують,

* Чого варті операції залучення до української історіографії письменників другої половини XVIII ст., які ідентифікували себе виключно в категоріях «малоросійського».

а точніше мерехтять, декілька образів «Малоросії» (а значить і декілька варіантів уявлень про ієрархії включеності її минулого), декілька «Україн», зовсім не одна «Новоросія». За таких обставин навряд чи можна обійтися навіть теорією «потрійних лояльностей».

Включаючи «свою історію» в різні історіографічні ієрархії, історики українських регіонів певною мірою відображають історичну самосвідомість різних груп освічених кіл, вивчення якої необхідне для подолання герметичних схем репрезентації українського історіографічного процесу.

При всій відкритості цієї регіоналістичної концепції до дискусії, вона, на мій погляд, має суттєві гносеологічні переваги, які дозволяють зняти емансипаторську експресію і національну заангажованість схеми М. С. Грушевського та його послідовників, розглядати ґенезу української національної історіографії як відкритий до історіографічної взаємодії процес, враховувати регіональні та субрегіональні особливості історичної та історіографічної культури окремих етнічноукраїнських регіонів, динаміку і складність формування тожсамості їхніх елітних груп.